30 and 27 Mātrās respectively. In each half the Chaturmātras in odd places must not be a जगण, the 6 th Chaturmātra in the first half must be either जगण or सर्वलघु. In the latter case a new word must begin with the 2nd Laghu. But if the 7th Gaṇa of the first half or the 5th Gaṇa of the second half are of the सर्वलघु type, a new word must begin with the first Laghu. (सप्त चतुर्मात्रगणा गुरुणार्योर्धद्वये न चायुजि जः। जः षष्ठो न्लगणो वा लघुरपरे त्रिगणविषमाद्बहिः ॥ पादौ प्रथमतृतीयौ द्वादशमात्रौ द्वितीय आर्यायाः। अष्टादशमात्रोऽसौ चतुर्थकः पञ्चदशमात्रः ॥ Jk. 5. 2-3.

पथ्या आर्या When a यति is clearly felt at the end of the third Chaturmātra, the Āryā is called Pathyā. (आर्यौजपादनिधने यत्यां पथ्योभयत्र, पूर्वार्धे। यत्यां तु पूर्वपथ्या परार्धयत्यां च परपथ्या ॥ Jk. 5. 4.)

विपुला आर्या When a यति is not clearly felt at the end of the 3rd Chaturmātra i. e. when only one letter of a word commenced in the third Chaturmātra belongs to either the 3rd or the 4th Chaturmātra, the Āryā is called विपुला. (गणत्रयं समुल्लङ्घ्य विषमश्चरणो यदि। द्वयोः शकलयोरेनां विपुलार्यां प्रचक्षते ॥ Mm. 24. 1. 2.)

चपला आर्या When the second and the fourth Chaturmātras of an Āryā are जगणs both preceded and followed by a long letter, it is called चपला. When this happens only in the first half, it is मुखचपला; when only in the second, it is जघनचपला; (द्वितीयाबोजयोर्यत्र समयोरादिमौ तथा। जगणौ संप्रकाशेते **चपलार्येति** सा मता ॥ चपलालक्षणं त्वाद्ये पथ्यालक्षणमन्तिमे। शकले स्यात् तर्हि **मुखचपलेति** प्रकीर्तिता ॥ पथ्यार्यालक्षणं त्वाद्ये चपलालक्ष्म चान्तिमे। दले यदि स्या**ज्जघनचपले**ति प्रकीर्तिता ॥ Mm. 24. 3-8.

There are about 80 varieties of the Āryā for which Piṅgala's Chandas-Śāstra may be referred to.

गीतिः When the second half of an Āryā wholly resembles the first, it is called गीति (आद्यर्धसमा गीतिः P. 4. 28).

उपगीतिः When the first half of an Āryā wholly resembles the second it is called उपगीति. (उपगीतिः तु दलयोः पथ्यार्योत्तरलक्ष्म चेत् Mm 24.11.)

उद्गीतिः When the two halves of an Āryā exchange their places, it is called उद्गीति. (उद्गीतिः स्यात् शकलयोः पथ्यार्यायाः व्यत्यये सति Mm. 24. 12.)

आर्यागीतिः or **स्कन्धकः** When each half of an Āryā contains 8 Chaturmātras, it is called Āryāgīti or स्कन्धक. According to some writers like Sulhaṇa, it is an Āryā extended by two Mātrās in each half; so that its two halves have respectively 32 and 29 Mātrās in them. (अर्धे वसुगण आर्यागीतिः P. 4. 31); cf. Mm. 24. 13-18.

आर्यापूर्वार्धं यदि गुरुणैकेनाधिकेन **निधने** युक्तम्। इतरत् तद्वन्निखिलं यदीयमुदितैवमार्यागीतिः ॥ Vr. 2.11.

शिखा, चूलिका (28 ल + ग; 30 ल + ग); (रुचिरा लघवो यत्र विंशतिश्चेत् पुनर्नव। अष्टाविंशतिर्लैर्गेन युतं शिखितमुच्यते ॥ त्रिंशल्लैर्गेन युक्तं तु गाणितं परिकीर्तितम्। विषमे शैखितं युक्ते गौणितं यदि सा शिखा ॥ Mm. 25. 8-11.)

खजा or **खञ्जा** (30 ल + ग; 28 ल + ग) अस्यां तु (शिखायां) विपरीतायां खजेति परिकीर्त्यते ॥ Mm. 25. 12.

अतिरुचिरा, चूलिका (27 ल + ग; 29 ल + ग); त्रिगुणनवलघुरवसितिगुरुरिति दलयुगकृततनुरतिरुचिरा ॥ Vr. 2. 42.

अनङ्गक्रीडा, सौम्याशिखा, विशिखा (16 ग + 32 ल); गुरवः षोडशायुक्ते द्वात्रिंशल्लघवो युजि। यदि स्युर्बुवतेऽनङ्गक्रीडां तां तु मनीषिणः ॥ Mm. 25. 13-14.

अनङ्गक्रीडा, ज्योतिःशिखा (32 ल + 16 ग) द्विघ्नान्यष्टौ दीर्घाण्यर्धे यस्याः सोक्ताऽ**नङ्गक्रीडा**। शकलमपरमपि सलिलनिधिगुणितवसुलघुकसुपरिघटितपदविरतिः ॥ Jd. 4. 30.

VI मात्रावृत्तः – चतुष्पदी

(These are divided into two groups i.e., the Vaitālīya (Nos. 1-12) and the मात्रासमक (Nos. 13-18). Metres in the second group are all of them of the समवृत्त type, while those in the first are usually of the अर्धसमवृत्त type with a few exceptions. No. 19-28 form a miscellaneous group of metres of four lines. Figures within brackets indicate the number of Mātrās. In the blocks of 6, 8 or 10 Mātrās in Nos. 1-5 and 10, an even Mātrā must not be combined into a long letter with the following one.)

१ **वैतालीय** (6 + रलग; 8 + रलग) As a वर्णवृत्त this becomes वियोगिनी or अपरवक्त्र. ओजयोः पादयोरादौ षण्मात्रा रलगा अथ। युक्तयो पादयोरादावष्टमात्रा रलौ गुरुः ॥ केवलं नैव लघवस्त्वेतयोराद्यषट्कलः ॥ समस्तेष्वपि पादेषु द्वितुर्यारिस्थिताः कलाः ॥ त्रिबाणसप्तमस्थानस्थितैश्च त्रुटिभिः सह। गुरु त्वं न भजेयुश्चे**द्वैतालीयं** प्रकीर्तितम् ॥ Mm. 25. 17-22.

(१) **समवैतालीयम्**– वैतालीयसमाङ्घ्रिलक्षणं प्रतिपादं खलु यत्र वर्तते। तत्**समवैतालीय**नामकं संदृश्यं छन्दोऽनुशासने ॥ Jk. 6. 5.

(२) **विषमवैतालीयम्**– विषमाङ्घ्रिगतं यदत्र तद् वैतालीयस्य लक्षणम्। परितो **विषमा**भिधानभृद् **वैतालीयं** तदुच्यते ॥ Jk. 6. 6.

२ **औपच्छन्दसिकम्** (6 + रय; 8 + रय) **औपच्छन्दसिकं** प्रोक्तं सर्वत्रान्ते रयौ यदि ॥ Mm. 26. 5.